



SOSYAL VE EVRİMSEL PSİKOLOJİDE İNSAN ÖZGECİLİĞİ BİLMECESİ

Emir ÜZÜMÇEKER¹

Dokuz Eylül Üniversitesi
ORCID:0000-0003-0969-9770

Gizem Naz GEZGİN²

Dokuz Eylül Üniversitesi
ORCID:0000-0002-2303-9069

Serap AKFIRAT³

Dokuz Eylül Üniversitesi
ORCID:0000-0002-4242-3381

ÖZ

Özgeçilik, bireyin kendisi için kayba veya zarara yol açan, ancak diğerlerine fayda sağlayan davranışların sergilenmesi anlamına gelmektedir. Doğal seçim sonucu, bireylerin, kendi çıkarlarını gözetecek şekilde davrandığı, bu davranış örüntülerinin de gelecek kuşaklara aktarıldığı varsayılmaktadır. Ancak, insanlarda özgeci davranış tüm kültürlerde ve oldukça geniş bir yelpazede gözlenmektedir. Bu çalışmada insan özgeçiliğinin kökenini açıklamak üzere ortaya atılmış evrimsel yaklaşımlar sistematik bir şekilde incelenmektedir. Bu çerçevede akraba seçilimi, karşılıklı özgeçilik ve masraflı sinyalleşme kuramları, insan dâhil tüm canlılarda gözlenen özgeci davranışın evrimine dair çeşitli biyolojik açıklamalar sunmaktadır. Akraba seçilimi kuramı, özgeci davranışın bireyin genlerini paylaştığı akrabalarına fayda sağlayarak genlerinin gelecek kuşaklara aktarılma olasılığını artırdığını savunur. Karşılıklı özgeçilik kuramına göre bireyin diğerlerine yaptığı yardımların karşılığı onlarda gelecekte alacağı yardımlardır. Masraflı sinyalleşme kuramı, özgeci davranışın bireyin sahip olduğu kaynakları sergileyerek eş bulma şansını artırarak bireye fayda sağlayabileceğini belirtir. Grup seçimine ve kültürel seçilime dayanan yaklaşımlar ise insan özgeçiliğinin diğer canlılardan nitel olarak farklı olduğunu savunmaktadır ve daha farklı evrimsel mekanizmalar önermektedir. Grup seçilimi kuramı, özgeci davranışın getirdiği işbirliğinin, özgeci bireylerden oluşan grupları diğer gruplarla rekabette avantajlı hale getirdiğini savunmaktadır. Kültürel seçilime dayanan kuramlar da, özgeci davranışın gruplar arası rekabet nedeniyle adaptif hale geldiğini, ayrıca bu davranışların kültürel normlar olarak aktarıldığını iddia etmektedir. Bu çalışmada bu iki farklı yaklaşıma sahip kuramlar tanıtılmakta, temel varsayımları ve yaklaşımlara destek sağlayan görgül çalışmalar sunularak yaklaşımların güçlü ve zayıf yanları tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Özgeçilik, Evrimsel Psikoloji, Doğal Seçim

THE RIDDLE OF HUMAN ALTRUISM IN SOCIAL AND EVOLUTIONARY PSYCHOLOGY

ABSTRACT

Altruism is defined as the behaviors which causes loss or damage for the individual, but provides benefit for others. It is assumed that natural selection causes individuals to act according to their own interest and such patterns of behavior to be transferred to the future generations. However, altruistic human behavior is observed in all cultures and in a wide array. In this paper, the evolutionary approaches which are proposed to explain the origin of human altruism are systematically examined. In this framework, theories of kin selection, reciprocal altruism and costly signaling present biological explanations for the altruistic behaviors that are observed in all species, including humans. Kin selection theory defends that altruistic behavior increases the probability of passing one's genes to next generations by providing benefit to their relatives with whom they share genes. Reciprocal altruism theory states that altruism provides benefit by future help one receives from those he/she helped. Costly signaling theory argues that altruistic behavior increases individuals' chance of mating by enabling them to exhibit their resources. On the other hand, the approaches that are based on group selection and cultural selection defend that human altruism is qualitatively different from that of other species and propose different evolutionary mechanisms. Group selection theory argues that the cooperation provided by altruism ensures the group's advantage in intergroup competition. Theories based on cultural selection, in addition, state that altruistic behaviors can be transmitted as cultural norms. The main assumptions and the empirical studies that support the theories with these two approaches are presented and their strong and weak point are discussed.

Key Words

Altruism, Evolutionary Psychology, Natural Selection

¹Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi Psikoloji Bölümü Sosyal Psikoloji Anabilim Dalı, e-mail: emir.uzumceker@deu.edu.tr

²Uzm. Psk., e-mail: gizemnazgezgin@gmail.com

³Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Psikoloji Bölümü Sosyal Psikoloji Anabilim Dalı, e-mail: serap.akfirat@deu.edu.tr

Alıntı: Üzümcüker, E., Gezgın, G.N., Akfirat, S. (2019). Sosyal ve evrimsel psikolojide insan özgeçiliği bilmeçesi. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 3(5), 93-110.

Giriş

Sosyal psikolojide diğerlerine yönelik olumlu davranışlar, prososyal (toplum yanlısı) davranışlar ve özgeci davranışlar olmak üzere iki farklı şekilde kavramsallaştırılmakta ve incelenmektedir. Genel olarak, prososyal ve özgeci davranış arasındaki ayrım, bireye sağlayacağı fayda ve zarar temeline dayanmaktadır. Prososyal davranış bir başkasına fayda sağlayan gönüllü davranıştır (Jensen, Vaish ve Schmidt, 2014) ve prososyal davranışta bulunan kişi, bu davranışından dolayı herhangi bir kişisel bedel ödemez, prososyal davranışta bulunmak kişinin kendisine zarar getirmez, kendi çıkarlarına ters düşmez, hatta bazen kişinin çıkarına bile olabilir. Örneğin caddeden karşıya geçerken yanınızda bulunan görme engellinin koluna girerek ona yardımcı olabilirsiniz. Bunun size bir maliyeti yoktur, yolunuzu değiştirmeniz, zamanınızı ayırmanız, enerji harcamanız gerekmez. Hatta çevredeki insanların onaylayıcı ve takdir dolu bakışları sayesinde kendinizi daha iyi hissedebilirsiniz. Öte yandan, özgeci davranış, bir kişinin tamamen gönüllülük esasına dayalı olarak kendi çıkarını gözetmeksizin ve hatta bazen bedel ödemek suretiyle bir başkasına fayda sağladığı davranıştır (Silk ve House, 2011). Örneğin siz caddenin karşısına geçmeksizin yolunuza devam edip gidecekken caddenin karşısına geçmeye çalışan görme engelli birine yardım ederseniz rotanızı değiştireceksiniz, belki gideceğiniz yere geç kalacaksınız, ya da en azından yolunuzu uzatarak zaman ve enerji kaybedeceksiniz.

Özgeci davranışlar insan dışındaki türlerde de gözlenmektedir. Örneğin, pek çok primat türünün bireyleri, diğerlerini tımarlayarak temizlenmesine yardımcı olmaktadır (Seyfarth ve Cheney, 1984). Çeşitli böcek türlerinde ise “işçi” veya “asker” olarak adlandırılan bireyler, yalnızca kolonilerindeki kraliçenin korunmasını ve üremesini sağlayan ve kendi hayatlarını kaybetmeleriyle sonuçlanan davranışlar sergilemektedir (Strassmann, 1989). Ancak insanlarda özgeci davranış, genetik akrabalık veya yardıma karşılık alma beklentisinin olmadığı durumlarda bile gözlenmesi açısından diğer türlerin yardım davranışından farklılaşmaktadır (Fehr ve Fischbacher, 2003).

Biyolojik evrimsel açıdan yaklaşıldığında insanın özgeci davranışının kökenlerini açıklamak çok kolay değildir. Evrim kuramına göre doğal seçim rekabetçi olmayı gerektirir; sadece hayatta kalabilen bir canlı, üreyerek yavrularına genlerinin yarısını aktarabilme şansına sahiptir (Huxley, 1942). Bu açıdan, özgeci davranışlar davranışta bulunan canlı için bazen maliyetli olabilirken (hayatta kalma olasılığını azaltırken), özgeci davranışta bulunulan canlı kârdadır (hayatta kalma olasılığı artmaktadır). Bu durumda kendi hayatta kalma olasılığını azaltma pahasına başkaları yararına davranma evrimsel açıdan pek adaptif görünmemektedir. Öyleyse bu özgeci davranışlar, bireyin kendi çıkarlarına zarar vermesine rağmen varlığını neden sürdürmektedir? İnsanlarda ve diğer türlerde gözlenen özgeciliğe dair pek çok farklı biyolojik açıklama öne sürülmüştür (Hamilton, 1964; Trivers, 1971). Örneğin pek çok türün bireyleri akraba oldukları ve genlerini paylaştıkları diğerlerine yardım ederler, böylece kendi genlerinin gelecek kuşaklara aktarılma olasılığını artırır (Hamilton, 1964). Ancak insanlar arasındaki özgecilik, doğada benzersizdir ve bu davranışlarda işbirliği önemli bir yer tutar. İnsanlar diğer memelilerin çoğundan daha büyük bir ölçekte işbirliği yapmaktadırlar. Diğer canlı türlerinde iş bölümü çok azdır ve büyük ölçekli bir çatışma bulunmamaktadır (Tomasello, 2018). İletişim, kendini doğrulayan sinyallerden oluşan küçük bir repertuarla sınırlıdır. Bu nedenle işbirliği çoğunlukla akrabalar ile sınırlıdır. Ancak, insanlar diğer canlı türlerinin aksine akraba olmayan bireylerle de işbirliği içindedir.

İnsan türünün akrabalık bağı bulunmayan yabancılara kendi çıkarları pahasına da olsa, özgeci şekilde davranması, yani yardım etmesi, davranış bilimlerinde cevaplanmaya çalışılan önemli sorulardan biridir. Uzun yıllardır, biyologlar (Dawkins, 1976), ekonomistler (Hargreaves-Heap ve Varoufakis, 2004) ve psikologlar (Kelley ve Thibaut, 1978), insanların temelde bencil olduklarını ileri sürmektedir. İki davranışsal seçenekle karşı karşıya kaldıklarında, bireyler doğrudan kendi çıkarlarını koruyan alternatifini seçecektir. Fakat bu açıklama insanın özgeci davranışını açıklamada gönüllülük esasını ve kişinin kendi çıkarını gözetmemesini göz önünde bulundurmadığı için yeterli olmamaktadır.

Bu makalenin ana amacı, özgeciliğin evrimini mümkün kılan ve insanların (doğal ve sosyal) çevrelerine "uyum" sağlamasına izin veren sosyal psikolojik koşulları tartışmaktır. Bu amaçla öncelikle bu konudaki çalışmalarda model olarak kullanılan sosyal ikilemler sunulmaktadır. Daha sonra prososyal ve özgeci davranışın oluşumuna dair daha biyolojik açıklamalar sunan evrimsel kuramlar ele alınmıştır. Bu kuramlar, birey ve gen düzeyinde seçilime odaklanan akraba seçilimi, karşılıklı özgecilik, toplumsal sözleşme ve masraflı sinyalleşme kuramlarıdır. Yine, birey ve gen seçiminden daha üst düzeylerdeki seçim süreçlerini inceleyen grup seçilimi, kuvvetli karşılıklılık, kültürel seçim ve karşılıklı bağımlılık kuramları sunulmaktadır (bkz. Tablo 1). Son olarak bu yaklaşımlar, insan özgeciliğini açıklamada ne kadar yeterli oldukları bakımından karşılaştırılmış ve tartışılmıştır.

Tablo 1. İnsan özgeciliğini açıklayan kuramların sınıflandırılması

Kuramlar	Seçim Düzeyi	Seçim Mekanizması	Seçimin Gözlendiği Türler
Evrimsel Birimi Olarak Gen ve Bireyi Temel Alan Kuramlar			
Akraba Seçilimi Kuramı (Hamilton, 1971)	Gen	Ortak genlerin seçilimi	Tüm canlılar
Karşılıklı Özgecilik Kuramı (Connoly ve Axelrod, 1984)	Birey	Bireyler arası rekabet	Sosyal canlılar
Toplumsal Sözleşme Kuramı (Cosmides ve Tooby, 1992)	Birey	Bireyler arası rekabet	Sosyal canlılar
Masraflı Sinyalleşme Kuramı (Grafen, 1990)	Birey	Cinsiyet içi rekabet, eş seçimi	Tüm canlılar
Evrimsel Birimi Olarak Grubu Temel Alan Kuramlar			
Grup Seçilimi Kuramı (Sober ve Wilson, 2007)	Grup	Gruplararası rekabet	İnsan ve arı, termit gibi kimi böcek türleri
Kuvvetli Karşılıklılık Kuramı (Gintis, 2000)	Grup	Gruplararası rekabet	İnsan
Kültürel Seçim Kuramı (Henrich, 2004)	Grup	Gruplararası rekabet, konformist aktarım	İnsan
Karşılıklı Bağımlılık Kuramı (Tomasello, 2018)	Birey, grup	Gruplararası rekabet, avlanma	İnsan

Sosyal İkilemler

Özgeciliği açıklamaya yönelik çalışmalar sosyal ikilem olarak adlandırılan durumlara dayanmaktadır. Sosyal ikilemler, insanların kendi çıkarlarını gözetme ya da diğerlerine yardım etme arasında bir tercih yapmak durumunda kaldığında ortaya çıkar. Bu yönüyle sosyal ikilemler yardım ve işbirliği gibi davranışların bireysel çıkardan tamamen ayrıştırılarak incelenmesini mümkün kılar. Özgeciliğe dair hemen hemen tüm yaklaşımlar sosyal ikilemlerden faydalandığından, bu bölümde kısaca sosyal ikilemler tanıtılmaktadır.

Sosyal ikilem durumlarında, bireylerin, genel olarak kişisel çıkarlarını gözeterek kendi eylemlerinin başkaları üzerinde yaratabileceği olumsuz sonuçları göz ardı edeceği, bencilce davranma eğiliminde olacağı varsayılır (Hargreaves-Heap ve Varoufakis, 2004). Oysaki bu ikilem durumlarında, ortak çıkar doğrultusunda hareket edildiği zaman, sonuç hem kendilerinin hem de diğerlerinin yararına olmaktadır (Dawes, 1980; Dawes ve Messick, 2000).

Özgecilik araştırmalarında en çok kullanılan ikilem mahkûm ikilemidir. Mahkûm ikilemi oyunu, kişinin kendi bireysel çıkarları ve diğerleriyle ortak çıkarları arasında bir çatışma olduğu, sosyal ikilemler olarak da bilinen geniş bir sosyal karar durum sınıfını temsil eder. Oyunun arkasında temel olarak iki varsayım yer alır (Dawes, 1980; Van Vugt ve De Cremer, 1999). Bunlar; *"Her bireyin kendi çıkarları doğrultusunda davranması en iyisidir"* ve *"Tüm bireyler kendi çıkarlarına göre hareket ederse, o zaman herkes için en kötü sonuç ortaya çıkar"* varsayımlarıdır. Bu ikilemde kişiler birbiriyle iletişim halinde olmaz. İkilem, polis tarafından birlikte işledikleri bir suçtan ötürü tutuklanan iki mahkûma sunulan farazi bir öneriyi tasvir etmektedir. Buna göre A mahkûmu B mahkûmunun aleyhinde ifade verir ve bu durumda B mahkûmu sessiz kalmayı yeğlerse A mahkûmu serbest kalırken B mahkûmu ise 20 sene hapis yatar. İkisi de birbirleri aleyhine ifade verirse 5'er yıl hapis yatarlar. Ancak ikisi de sessiz kalmayı tercih ederlerse birer yıl hapis yatarlar. Taraflar kendi çıkarları yerine diğerinin çıkarını gözettikleri zaman, bir başka deyişle sessiz kalmayı tercih ettikleri zaman, en karlı sonucu elde ederler.

Bu varsayımsal ikilem, karşılıklı özgecilik sorunu ile benzer noktalara sahiptir. Örneğin, Tayfun ve Gizem'in aynı evi paylaştığını varsayalım. Yemek hazırlamanın

zaman ve enerji bakımından maliyetli bir iş olduğu düşünülürse, sadece Tayfun'un yemek hazırlaması (A seçimi) Gizem için maksimum fayda sağlar. Sadece Gizem'in yemek hazırlaması ise Tayfun için maksimum fayda sağlar (B seçimi). Ancak, ikisi de yemek hazırlama için çaba göstermezlerse, o gün aç kalırlar ve sonuç ikisi için de en kötüsü olur. Bu örnekte özgecilik veya işbirlikçi seçim (C seçimi), beraber yemek yapmak anlamına gelirken, işbirlikçi olmayan seçim (D seçimi) yemek hazırlanmaması anlamına gelmektedir. Sosyal ikilem paradigmasını güçlü kılan, ikilemin temelini oluşturan bireysel çıkar ile kolektif çıkar arasındaki çatışmanın temel özelliklerinin diğer durumlara kolayca genişletilebilmesidir. Bu durumlar, işbirliği yapmamanın sonuçlarının çok daha şiddetli olduğu ve daha büyük ölçekli grupları kapsayan durumlardır. Örneğin, İngiltere'de, son 30 yılın en şiddetli kuraklığı ile karşı karşıya kalındığında su rezervlerinin üzerindeki yükü azaltmak için Thames Nehri bilinçlendirme çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. Bu projede yetkili olan kişi yaptığı konuşmada amaçlarının herkes için gerekli olan suyun sağlanması olduğunu ve bunun için herkesin çaba sarf etmesi gerektiğini açıklamıştır. Bu isteğin nedeni "ortak mülkiyetin yok oluşunu" engellemektir. Çünkü insanlar sırf kendilerini düşünerek hareket etmeye devam ettiği takdirde İngiltere'de su sıkıntısı yaşanacaktır (Hardin, 1968). Buna ek olarak, yabancılarla etkileşim kurmayı gerektiren deneysel-sosyal ikilem araştırmalarının bulguları, etkileşimlerin büyük çoğunluğunun karşılıklı işbirliğiyle sonuçlandığını göstermektedir (Komorita, Parks ve Hulbert, 1992; Van Vugt ve De Cremer, 1999). Dolayısıyla, insanların sosyal ikilemlerde çoğunlukla özveri tavrı içinde hareket ettikleri, tarihsel olgular ve deneysel çalışmalarla ortaya konmuştur. İnsanlar, çıkarlarının en azından kısmen çakıştığının ve geleceklerinin ortak olduğunun farkına vardıklarında, çoğunlukla birbirleriyle işbirliği yapma eğilimi göstermektedirler (Connolly ve Axelrod, 1984).

Sonuç olarak, sosyal ikilemler gündelik yaşamda sıklıkla karşılaşılabılır durumlar olması (örn. yiyecek kaynakların kısıtlı olduğu durumlarda sergilenen tüketim davranışları) ve yaşamı gerek ekonomik gerekse kültürel alanda etkiliyor olması açısından büyük öneme sahiptir. Bu ikilemlerde, bireyler başkalarından bağımsız olarak sadece kendi çıkarlarını gözettikleri durumda maksimum kazancı edinebilir. Ancak diğerlerinin de işbirliği yapmamayı seçmesi durumuna kıyasla herkesin işbirliğinde bulunması sonuç olarak herkes için daha kazançlı olacaktır.

Evrimsel Yaklaşım: Özgeci Davranışın Evrimsel Kökenleri Nelerdir?

Evrimsel yaklaşımın ele alınması, en azından iki sebeple önemlidir. İlk olarak, özgeci ve prososyal davranışın özellikle kökenine dair sosyal psikoloji kuramlarının açıklamakta yetersiz kaldıkları noktalar, evrimsel yaklaşım ile tamamlanabilir, güçlendirilebilir. Bu bağlamda, evrimsel yaklaşımın, özgecilik ve işbirliğinin sosyal psikolojik analizleriyle rekabet etmesi yerine, tamamlayıcı olduğuna dikkat etmek önemlidir.

Sosyal psikologlar, genellikle, hangi faktörlerin özgeci davranış olasılığını arttırdığını veya azalttığını, görgül yöntemlerle araştırmaktadırlar. Bir başka deyişle sosyal psikologlar "nasıl" sorusuna cevap aramaktadırlar. Buna karşın, evrim kuramcıları öncelikle özgeciliğin nihai işlevleri ile ilgilenmektedir ve adaptasyon süreciyle ilişkilendirilen bu tür davranışların uyumsal (adaptif) olup olmadığını ya da neden uyumsal olduğunu anlamaya çalışmaktadır (Schmitt ve Pilcher, 2004). Örneğin, empati konusunda yapılan sosyal psikolojik araştırmalar, bireylerin empati gösterme olasılığının hangi koşullarda daha yüksek olduğunu incelemektedir. Evrimsel psikologlar ise empatinin, doğal seçim yoluyla ortaya çıkan psikolojik bir adaptasyon olduğunu ileri sürmektedirler. Bir başka deyişle, başkalarıyla empati kurma kapasitesine sahip olan bireylerin, genlerini gelecek nesillere aktarmada, bu kapasiteye sahip olmayan bireylerden daha başarılı oldukları düşünülmektedir (Buss, 2016). Evrimsel ve sosyal psikolojik yaklaşımları birleştirmek özgecilik araştırmaları üzerinde herhangi tekil yaklaşımdan çok daha zengin bir perspektif sağlayabilir. Ne yazık ki, birçok araştırmacı bu analiz düzeylerini karıştırmakta ve prososyal davranışın nedensel açıklamalarıyla, süreçsel açıklamaları arasında bir ayırım yapmakta başarısız olmaktadır. Yine sosyal psikologların, yardım davranışını sadece bireysel farklılıklar üzerinden açıklama girişimleri genel tabloya ilişkin bütünsel ve

yeterli bir sonuç ortaya koyamamaktadır. Örneğin, Latane ve Darley (1970) yaptıkları çalışmada, kişilik özellikleri ile prososyal davranış arasında bir ilişki bulunmadığını göstermişlerdir.

İkinci önemli nokta ise, evrimsel bir bakış açısının, yeni araştırma soruları, yeni hipotezler ve yeni analizler üretmek suretiyle özgecilikle ilgili sosyal psikolojik araştırmaları kolaylaştırmasıdır. Bu yeni gelişmeler, alanlar ve hatta disiplinler arasında köprü kurabilir, böylece bilgiye kümülatif işlev sağlayabilir. Örneğin, evrimsel bir bakış açısı, özgeciliğin, alıcılar arasında bir çeşit ayrımcılık yapılmaksızın sürdürülemeyeceğini düşündürmektedir. Özgecilik maliyetleri göz ardı edilemeyecek kadar yüksektir. Dolayısıyla, insan psikolojik sistemi özgecilik frenleri gibi özel "koruma" mekanizmalarına sahip olabilir. Olası bir mekanizma, başkalarının yardımseverliğinden faydalanmaya çalışan beşçileri veya hilecileri tespit etme ve bunlardan kaçınma becerisidir. Evrimci bir perspektifle yapılan psikolojik araştırmalara dayanarak, insan zihninde dolandırıcılık tespit sisteminin varlığına yönelik kanıtlar gittikçe artmaktadır, ancak bu iddiayı desteklemek için daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır (Cosmides ve Tooby, 1992).

İnsan Evrimi ve Özgecilik Bilmecesi

Birçok araştırmacı, insanların sosyal davranışlarının köklerinin, birkaç milyon yıl önce başlayan ve yaklaşık 10.000 yıl önce tarım devrimine kadar sürmüş olan Pleistosen'den çok gerilerde olduğunu kabul etmektedir. Bu dönemde, insanlar ağırlıklı olarak nispeten küçük ve istikrarlı bir göçebe avcı-toplayıcı grubunda, yüksek derecede karşılıklı bağımlılık ve akrabalık ve nispeten bireyler arasında küçük statü ve güç farklılıklarıyla yaşıyorlardı (Wilson, 2012). Grup yaşantısı, insansı atalarımıza, toplumsal çocuk bakımı, yırtıcı hayvanlara karşı korunma ve besin paylaşımı gibi hayatta kalma ve üreme için birçok fayda sağladı, ancak aynı zamanda grup yaşantısından yararlanabilmek için çözülmesi gereken çeşitli spesifik problemleri (örn., grup liderliği, grup süreçleri ve çatışmalar) de beraberinde getirdi (Wilson, 2012).

Evrimleşme Birimi Olarak Genler ve Türün Bireylerini Temel Alan Kuramlar

Akraba Seçilimi Kuramı

Özgeciliği açıklamak için öne sürülen ilk evrim kuramlarından biri akraba seçilimi kuramıdır (Hamilton, 1964). Bu kurama göre, özgeci davranış, bu davranışı gerçekleştiren bireye herhangi bir fayda sağlamasa da, onunla aynı genleri paylaşan bir başka bireye fayda sağlayarak, özgeci bireyin sahip olduğu genlerin gelecek nesillere aktarılması olasılığını artırabilir. Özgeciliğin ortaya çıkabilmesi için, özgeci bireyin ödeyeceği bedelin (c), diğer bireye sağlayacağı fayda (b) ve iki bireyin ortak gen yüzdesinin (r) çarpımından küçük olması gerekir. Hamilton kuralı olarak ifade edilen bu önerme " $rb > c$ " formülüyle ifade edilmektedir. Örneğin eşeyli üreyen bir türe üye iki kardeş arasında ortak genlerin oranı %50'dir ve özgeciliğin gerçekleşmesi için faydanın bedelin iki katından fazla olması gerekir. Buna göre bir canlı, kendisiyle ortak gen oranı %50 olan üç yavrusunun hayatını kurtarmak için kendini feda edebilir. Akrabalık oranı azaldıkça bu oran artmaktadır.

Karşılıklı Özgecilik Kuramı

Akraba seçilimi kuramının, bir türün aralarında akrabalık bağı bulunmayan bireyleri arasında gözlenen özgeci davranışı açıklamada yetersiz olduğu görülmektedir. Bu sınırlılıkları gidermek üzere geliştirilen kuramlardan biri de karşılıklı özgecilik kuramıdır (Connolly ve Axelrod, 1984; Cosmides ve Tooby, 1992; Trivers, 1971). Karşılıklı özgecilik kuramı, akraba olmayanlara da yardım etme eğiliminin, ancak gelecekte bir vakit karşılıklı paylaşım yapılırsa gelişebileceğini belirtmektedir. Bir başka deyişle, kişiler aralarında kan bağı olmayanlara, gelecekte onların da kendilerine fayda sağlayabilecekleri düşüncesiyle yardım ederler. Bu kuramda önemli olan nokta, yardımın her iki taraf için de fayda sağlayacak olmasıdır. Örneğin, iki avcı arkadaşını düşünelim. Bir hafta avcılardan yalnızca bir tanesinin, sonraki hafta ise diğer avcının başarılı olacağını varsayalım. Eğer ilk avcı etini arkadaşıyla paylaşırsa, kendisine daha az et düşecektir. Bununla birlikte, bu maliyet nispeten küçük olma ihtimaline de sahiptir, çünkü kendisinin veya ailesinin bozulmadan önce

tüketebileceğinden daha fazla eti olabilir. Ancak arkadaşının kazancı, o hafta yemek için başka bir şey yoksa, epeyce büyüktür. Ertesi hafta ise durum tersine döner. Diğer avcı etini paylaştığı için o hafta aç kalmak yerine avlanan arkadaşının etinden faydalanır. Böylece iki avcı için de kazanç sağlanmış ve küçük bir bedel ödenmiş olur. Ekonomistler bunu “ticarete kazanç” olarak adlandırırlar. Bu, her bir tarafın, ödeyeceği bir bedel karşılığında daha fazla kazanç sağlaması anlamına gelir (Buss, 2016).

Evrimsel anlamda, ticaretteki bu kazançlar, karşılıklı özgecilik gelişiminin evresini oluşturmaktadır. Karşılıklı özgeci davranışta bulunanlar, bencilce davrananlara yeni bir davranış modeli kazandıracak, böylece karşılıklı özgeciliğin peş peşe nesiller boyunca yayılması için psikolojik mekanizmaların oluşmasına yol açacaktır. Bir başka deyişle, karşılıklı özgecilik, karşılıklı yarar sağlamak için, iki veya daha fazla kişinin işbirliği yapması olarak tanımlanabilir.

Karşılıklı özgeciliğin en önemli uyumsal sorunlarından birisi, kişilerin yaptıkları yardımın karşılığını gelecekte alıp alamayacağını kesin olmamasıdır. Örneğin yukarıda bahsettiğimiz iki arkadaşın avcılıktaki başarıları düzensizdir, yani hangisinin ne zaman başarılı olacağı önceden kestirilebilir değildir. Bu durumda avcılıkta daha fazla başarılı olan, sürekli etini paylaşmak durumunda kalabilir ve bunun karşılığında diğer arkadaşından fayda sağlamayabilir. Ya da, birisi karşılıklı özgeci gibi davranabilir, ancak daha sonra karşılık vermeyebilir. Böylece herhangi bir bedel ödemedi çıkar elde etmiş olur. Bu probleme “hile sorunu” denir (Trivers, 1971).

Özet olarak, karşılıklı özgecilik kuramı, bireylerin gelecekte fayda sağlamak amacıyla yaptığı işbirliğine dayanmaktadır. Ancak, gelecekte bu faydanın geri dönüşünün kesin olmaması nedeniyle hile sorununu ortaya çıkarır.

Toplumsal Sözleşme Kuramı

Karşılıklı özgecilik kuramı, işbirliğine dayalı bir alışveriş yaparak canlıların birbirlerinden yararlanabileceğini öngörür. Ancak, taraflar bir fayda sağladıklarında karşılık alacaklarından emin olmak isterler. Bir başka deyişle, karşılıklı özgecilik içeren ilişkiler hile yapmaya karşı savunmasızdır (Cosmides ve Tooby, 1992). Doğada birçok eşzamanlı değiş-tokuş (*simultaneous exchange*) fırsatı bulunur. Örneğin, avlanan kişi diğerlerine vereceği etin karşılığında, onların topladığı meyvelerden alabilir. Ancak, birçok bağlamda işbirlikçi davranışın bir karşılığı olmayabilir. Örneğin, bir kurt tarafından saldırıya uğrayan birisine yardım ettiğiniz zaman karşınızdaki kişi o anda, aynı şekilde size yardımda bulunamaz. Eşzamanlı değiş-tokuşun mümkün olmamasının bir diğer nedeni de, etkileşimde bulunan kişilerin gereksinim ve yeteneklerinin nadiren mükemmel biçimde eşleşmemesidir. Örneğin, bir kişi açsa ve sadece yanındaki kişide yiyecek varsa paylaşılan yemeğin karşılığını paylaşan kişiye hemen ödeyemez. Yiyeceğe sahip olan kişi, karşı tarafa güven duymak zorundadır. Bu da hile yapmayı kolaylaştırıcı bir faktördür (Buss, 2016).

Cosmides ve Tooby (1992), insanlarda işbirliğine yönelik değişimin evrimini açıklamak için toplumsal sözleşme kuramını geliştirmişlerdir. Aldatılma olasılığı, işbirliği yapma açısından bir tehdit oluşturmaktadır; hile yapmak, işbirlikçi davranışa göre evrimsel bir avantaja sahiptir. Diğer bir deyişle, sunulan işbirliğinden yararlanan kişi daha sonra karşılık vermediyse iki kat fayda sağlanmış olunur. Bu nedenle, faydacı bakış açısına göre toplumların çoğunlukla işbirlikçi olmayanlardan oluşması beklenir.

Karşılıklı özgeciliğin gelişebilmesinin tek yolu, canlıların hilecileri tespit ve hileden kaçınma mekanizmasına sahip olmalarıdır. Eğer işbirlikçiler hilecileri fark eder ve yalnızca kendilerine benzer işbirlikçilerle yardımlaşarlarsa, karşılıklı özgecilik zaman içerisinde gelişebilir. Hile yapan kişiler dezavantajlı konuma düşerler, çünkü kimse onlarla işbirliği yapmadığı için kişisel bir fayda sağlayamaz olurlar. Özetle, toplumsal sözleşme kuramı, hileciler sorununu çözdüğünü ileri sürmektedir.

Masraflı Sinyalleşme Kuramı

Çeşitli hayvan türleri ile yapılan kimi çalışmalar, karşılıklı özgecilik kuramının varsayımlarının aksine, özgeci davranışta bulunan bireylerin, yardım ettikleri bireyden daha sonra herhangi bir fayda görmediklerini göstermiştir (Zahavi, 1995).

Grafen (1990) tarafından önerilen masraflı sinyalleşme kuramı, özgeci davranışın cinsel seçim ile edinildiğini savunmaktadır. Cinsel seçim, belli özellik veya davranışların eş seçiminde önemli bir kriter olması sonucu, bu özelliğe sahip bireylerin adaptif açıdan avantajlı hale gelmesiyle ortaya çıkar. Örneğin, erkek tavus kuşlarının ihtişamlı tüyleri ile karşı cins tarafından fark edilip rakipleri arasından farklılığını ortaya koyduğu bilinmektedir. Benzer şekilde, özgeci davranışlarda bulunan bireyler, kendilerine dair olumlu vasıfların diğer üyeler tarafından görülmesini sağlarlar. Böylece ödedikleri bedel karşılığında eş değerlerini artırmakta, dolayısıyla genlerini gelecek nesillere aktarma olasılıklarını yükseltmektedirler.

Kuramcılar örnek olarak başarılı avcılarının avlarını paylaşma eğilimlerini göstermektedir. Avını paylaşan avcı, maddi açıdan zarara girse de, avlanma yeteneğini ve paylaşmaya yönelik istekliliğini içinde bulunduğu tüm toplumun üyelerine kanıtlamakta, dolayısıyla eş olarak tercih edilme olasılığını artırmaktadır. Özetle, bu yaklaşıma göre, özgecilik insanlar açısından adaptif olan ve özgeci davranan bireye doğrudan avantaj sağlayan bir davranış biçimidir ve evrimsel kuram açısından çözülmesi gereken bir problem mevcut değildir.

Evrimleşme Birimi Olarak Grubu Temel Alan Kuramlar

Grup Seçilimi

Akraba seçilimi, karşılıklı özgecilik ve masraflı sinyalleşme gibi kavramlara dayanan modeller, pek çok canlıda gözlenen işbirliği ve özgecilik davranışlarını açıklamakta birlikte, insanların çok çeşitli yardım davranışlarını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. İnsanların, aralarında herhangi bir akrabalık bağı bulunmayanlara, hatta daha önceden tanımadıkları insanlara yardım etme davranışı gösterdikleri açıktır. Dolayısıyla tek başına akraba seçilimi kuramı, insanlardaki özgeci davranışların tamamını açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu noktada, karşılıklı özgecilik modeli devreye girmektedir, ancak insanların herhangi bir karşılık alamayacağını bildikleri ve kimliklerinin anonim kaldığı durumlarda dahi, özgeci davranabildiğini gösteren bulgular mevcuttur. Bunun bir örneği "diktatör oyunu" olarak adlandırılan deneylerde gözlenmiştir (Roth, 1995). Bu deneylerde katılımcıya belli bir kaynak verilir ve katılımcıdan bu kaynağın istediği miktarını kendisi için ayırıp, kalan miktarı başka bir katılımcıya vermesi talep edilir. Bulgular, katılımcının anonimliğinin sağlandığı (kim olduğunun gizli tutulduğu) koşullarda dahi, elindeki kaynağın bir miktarını karşı tarafla paylaştığını göstermiştir (Roth, 1995). Böylece karşılıklı özgecilik modelinin de insan özgeciliğini açıklamada yetersiz kaldığı söylenebilir. Diktatör oyunu deneylerinde gözlenen davranışlar, masraflı sinyalleşme kuramı açısından da sorun yaratmaktadır, zira bireyler bunu başkalarına gösterme şansına sahip olmadığı halde özgeci davranışlarda bulunabilmektedir. Wilson (1989), bu soruna çözüm olarak grup seçilimi kavramından faydalanmayı önermiştir.

Canlı gruplarının doğal seçilime tabi olduğu fikri, Darwin'in eserlerinde görülmekle birlikte, yirminci yüzyılın ortalarından itibaren biyologlar tarafından büyük ölçüde reddedilmiştir (Eldakar ve Wilson, 2011). Wilson ve Sober'a (1994) göre bunun nedeni evrimleşen birim olarak genlerin veya bireysel organizmaların vurgulanması eğilimidir. Grup seçilimi temel olarak organizmaların oluşturduğu gruplar arasındaki rekabetin sonucunda, grup için olumlu sonuçları olan özelliklerin gelecek kuşaklara daha fazla aktarılmasını ifade eder. Wilson (1997) bu süreci, bisiklet yarışlarına benzeterek açıklamıştır. Bisiklet yarışlarında sporcular bireysel olarak yarıştıkları halde, üyelerin birbirilerini rüzgâra karşı desteklediği takımlar halinde ilerleyerek bireysel yükü azaltmaktadırlar. Bu örnekte hem takımlar, hem de bireyler arasındaki rekabetten bahsedilebilir. Benzer biçimde evrim sürecinde de hem gruplar hem de bireylerarası rekabet mevcuttur, ancak bireylerin üye oldukları gruplar, onların hayatta kalmasını kolaylaştırırlar.

Grup seçilimi yaklaşımına getirilen eleştiri, bu sürecin kuramsal açıdan mümkün olduğu, ancak pratikte gerçekleşme ihtimalinin yok denecek kadar az olduğu yönündedir (Wilson ve Sober, 1994). Bunun nedeni olarak grup içindeki bireylerarası rekabet gösterilmektedir. Örneğin özgeci davranış, grubun diğer üyeleri için faydalıdır ancak, bireyin kendi kaynaklarının azalmasına ve eş bulma açısından dezavantajlı hale gelmesine sebep olur. Birey grup için fedakârlık gösterdiğinde, fedakâr olmayan

bireyler hem kendi yaşamını sürdürme, hem genlerini aktarma açısından özgecilerle karşı avantajlı hale gelir. Özgeci davranış gibi gruba avantaj sağlayacak özellikler, bireyler için dezavantaj getiriyorsa bireylerarası seçim sürecinde elenmeleri beklenir. Bu eleştiriyi getirenler insan gibi gelişmiş canlılarda grup içi rekabetin gruplararası rekabete baskın olacağını, dolayısıyla grup seçiminin faydalı bir kavram olmadığını savunmaktadırlar (Wilson ve Sober, 1994). Dolayısıyla grup içi seçim, gruplararası seçilimin kalıcı bir etki oluşturmasını engelleyecektir.

Wilson (1989; 1997) gerek biyolojide, gerekse psikoloji ve sosyoloji gibi insan bilimlerinde grupların kavramsallaştırılmasında iki uç yaklaşımın baskın olduğunu savunmaktadır. Bireyci yaklaşım, indirgemeci bir metodolojiye sahiptir ve grupları yalnızca kendilerini oluşturan bireylerin bir araya gelmesi olarak tanımlar. Böylece grupları yönlendiren yalnızca bireysel motivasyon ve davranışlardır, grupların incelenmesi için farklı kavram ve kuramlar gereksizdir. Allport (1924) tarafından öne sürülen ve grupları yalnızca onları oluşturan bireylerin toplamı olarak niteleyen sosyal psikoloji anlayışı ve Dawkins (1976) tarafından savunulan ve evrimin genetik düzeyde gerçekleştiğini öne süren bencil gen yaklaşımı bireyciliğe örnek olarak gösterilebilir. Bütünselci yaklaşım ise bunun aksi bir varsayıma sahiptir. Gruplar, kendilerini oluşturan bireylerden bağımsız bir işleyişe sahiptir ve adeta bir organizma gibi uyum içinde işlevlerini sürdürürler. Birey ikincildir. Durkheim tarafından oluşturulan sosyolojik yaklaşım, bütünselci yaklaşımın tipik bir örneğidir (Van de Walle, 2008).

Wilson (1997), hem bireyci yaklaşımın hem de bütünselci yaklaşımın insan davranışını açıklamada yetersiz kaldığını savunmaktadır. Wilson'a göre, bireyci model, üst düzeylerde incelenmesi gereken olguların tamamını daha alt düzeylere indirgeyerek üst düzeydeki değişkenlerin ihmal edilmesine sebep olmaktadır. Bütünselci yaklaşım ise grup içi çeşitliliği ve dinamizmi gözden kaçırmaktadır. Bu yaklaşımların kısıtlılığı evrimsel biyolojide de kendini göstermektedir. Ancak genleri, organizmaları, grupları ve bunların arasındaki etkileşimi kapsayan çok düzeyli bir analiz insan davranışının kökenini açıklayabilir (Wilson, 1989). Bu amaçla Sober ve Williams (1998), insanın özgecilik gibi bazı sosyal davranışlarını açıklamak üzere de kullanılan bir grup seçimi modeli önermişlerdir. Bu modele göre bazı durumlarda gruplararası seçim, grup içi seçimden daha baskındır. Özellikle grubun tamamının tehdit altında olduğu ve grubun birlik halinde hareket etmesinin, tüm üyelerin hayatta kalması için şart olduğu zamanlar bu tür durumları oluşturur. Böyle durumlarda grup içi rekabete odaklanan bireylerin çoğunlukta olduğu grupların (elbette ki üyeleriyle birlikte) yok olma olasılığı daha yüksektir. Yeter sayıda özgeci birey barındıran gruplar ise hayatta kalmaya devam ederler. Böylece gelecek kuşaklarda grup içi seçim özgecilerin aleyhine işlese dahi, bencil davranan bireylerin çoğunlukta olduğu gruplar tamamen yok olacağından, türün tamamındaki özgeci birey oranı artmış olur. Bu tür durumların sıklıkla tekrarlanması ise, özgecilikle ilişkili genlerin tür için belirleyici hale gelmesiyle sonuçlanır.

Boehm (1997), insanın evriminin büyük ölçüde gerçekleştiği avcı-toplayıcı üretim biçiminin yukarıda bahsedilen özellikleri kapsadığını belirtmektedir. Avcı-toplayıcı gruplar arasında su kaynakları gibi kritik alanlara ulaşım için sıklıkla çatışmalar yaşanmıştır ve tüm gruplar diğer gruplar tarafından yok edilme tehdidiyle karşı karşıyadır. Dolayısıyla grup içi rekabetin en aza indirilmesi hayati önem taşımaktadır. Boehm (1997) tarafından "eşitlikçilik sendromu" (*egalitarian syndrome*) olarak adlandırılan sosyal ilişki yapısı, antropologlar tarafından incelenen avcı-toplayıcı kültürlerde de mevcuttur. Bu sendromun "rekabetin bastırılması" (*suppression of competition*), "uzlaşmaya dayalı karar alma" (*consensual decision*) ve "beleşçilerin etkili şekilde denetlenmesi" (*effective policing of free-riders*) olmak üzere üç ayağı, grup düzeyinde seçimin hızlanmasını ve özgeciliğin yaygınlaşmasını sağlamaktadır. Rekabetin bastırılması; özellikle kaynaklar üzerinde tekel kurmak isteyen bireylerin engellenmesi ile gerçekleşmektedir. Bu gruplar, liderlerin veya yüksek statülü üyelerin yiyecek kaynaklarından ve kadınlardan adil olmayan biçimde faydalanmasına izin vermemektedir. Kaynaklar üzerinde tekel kurmak isteyenler veya kendini yücelten ve baskın davranış içinde bulunanlar dışlanıp damgalanmakta, eğer birey bu tür önlemlerle engellenemeyecek kadar güçlenmişse, çoğunlukla fiziksel şiddetle

sonuçlanan entrikalar ile bulunduğu konumdan indirilmektedir. Bu tür davranışların engellenmesi, grubun zararına olacak eğilimleri engellediği gibi, grup içi fenotipik çeşitliliği de azaltarak gruplararası seçilimin, grup içi seçimden daha önemli hale gelmesine hizmet etmektedir. Aynı zamanda diğer primatlarda görülen ve grubun kaynaklarını ve gruptaki dişilerle çiftleşme hakkını tekelinde bulduran alfa erkeklerinin oluşmasının da önüne geçilmiş olmaktadır.

Eşitlikçilik sendromunun ikinci özelliği olan uzlaşmaya dayalı karar alma, özellikle göç etme süreci ve diğer gruplarla çatışma kararı gibi grup açısından kritik konularda ortaya çıkmaktadır (Boehm, 1997). Bu tür kararlar avcı-toplayıcı gruplarında kolektif olarak alınmaktadır ve tüm üyelerin rızasının alınması önemsenmektedir. Uzlaşmanın sağlanması için farklı düşünen bireylere baskı uygulanması yaygın görülmektedir. Bu tür karar verme süreci, diğer grupların saldırısı gibi ani durumlarla baş edilmesi için işlevsel olduğu gibi, farklı düşünen birey veya aileler gruptan ayrı bir strateji izlerlerse düşman gruplar için kolay hedef olacaklarından grupla beraber hareket etmek onlar için de faydalı olmaktadır.

Boehm (1997) tarafından bahsedilen üçüncü özellik olan beleşçilerin etkili denetimi ise, grup kaynaklarının sorumsuzca tüketiminin engellenmesiyle ilgilidir. Bu bağlamda beleşçilik, grubun kaynaklarından diğer üyeler kadar faydalandığı halde aynı düzeyde katkı yapmamasını ifade eder. Avcı-toplayıcı kültürlerde bir grup üyesinin yiyecek talebini geri çevirmemek yönünde kuvvetli bir norm mevcuttur. Bu norm grup içi uyumu artırma ve ihtiyaç sahibi üyelerin ihtiyacının giderilmesini sağlamakla birlikte, beleşçiler tarafından istismar edilmeye açıktır. Dolayısıyla bu davranış tipinin engellenmesi gruplar açısından oldukça kritiktir. Beleşçilerin varlığı kaynaklar bol olduğunda sorun yaratmasa da kaynakların kıt olduğu durumda, diğer üyelerin bu üyelere karşı tutumlarının değiştiği ve kaynak paylaşımı yapmayı reddettiği bilinmektedir. Böylece beleşçilerin evrimsel açıdan avantaj sağlamaları engellenmiş olmakta ve grup içi rekabetin bir kez daha önüne geçilmiş olmaktadır. Ancak bu açıklamanın yalnızca avcı-toplayıcı gruplarda gözlenen süreçleri betimlediğini, diğer üretim biçimleri açısından yeterince kapsayıcı olmadığını ifade etmek gerekir. Gerçekten de tarıma veya sanayiye dayanan toplumlarda özel mülkiyetin ve bu mülkiyete bağlı ekonomik sınıfların varlığı, burada betimlendiği tarzda bir grup içi uyumu imkânsız kılmaktadır. Bu yüzden bu yaklaşım genel olarak özgeci davranışın evrimini değil, insanlarda grup seçimini mümkün kılan mekanizmaların oluşumunu açıklayabilmektedir.

Kuvvetli Karşılıklılık

Sober ve Wilson (1998) tarafından geliştirilen grup seçimi modelinden faydalanarak oluşturulmuş bir başka yaklaşım “kuvvetli karşılıklılık” (*strong reciprocity*) olarak adlandırılan bir insani eğilimi tanımlamaktadır (Gintis, 2000; Fehr, Fischbacher ve Gächter, 2002). Karşılıklılık, bireyin olumlu muamele gördüğünde karşısındakini ödüllendirme, haksız bir davranışla karşılaştığında ise onu cezalandırma eğilimi olarak tanımlanır. Kuvvetli karşılıklılık ise bu ödüllendirme ve cezalandırma davranışının, uygulayan birey açısından maddi kayba yol açacak olsa dahi uygulanması eğilimidir.

Kuvvetli karşılıklılık eğilimi, genel olarak sosyal ikilem içeren davranışsal iktisat oyunlarında açıkça gözlenmektedir. Bu eğilime en sağlam kanıt oluşturan veriler “Ülmatom Oyunu” olarak adlandırılan deneylerden elde edilmiştir (Güth ve Tietz, 1990). Bu deneyler iki kişi veya grup tarafından oynanmakta, deneyin başında birinci oyuncuya belli bir miktar kaynak verilmektedir. Birinci oyuncu bu kaynağın kendi belirlediği kadar bir kısmını karşı tarafa teklif etmekte, kalanını ise kendisi için saklamaktadır. İkinci oyuncu kendisine sunulan teklifi kabul ederse, iki taraf teklifte belirlenen miktarları almaktadır. İkinci oyuncunun teklifi reddetmesi durumunda ise iki taraf da hiç kaynak alamamaktadır. Güth (1995), bu tarihe kadar gerçekleştirilmiş ülmatom oyunlarında elde edilen bulguları derlemiştir. Buna göre, birinci oyuncular, genellikle, kendilerine sunulan kaynağın ortalama %40’lık miktarını ikinci oyuncuya teklif etmişlerdir. İkinci oyuncuların büyük çoğunluğu ise kaynağın %20’sinden azının teklif edildiği durumlarda bu teklifleri reddetmişlerdir. Bu bulgular, klasik iktisadın sahip olduğu ve insanların tamamen rasyonel biçimde kendi çıkarlarını korumaya

güdümlü olduklarını savunan “homo economicus” modelinden ciddi sapmalara işaret ettiği gibi, kuvvetli karşılıklılık eğilimine de örnek teşkil etmektedir. Zira kendilerine sunulan düşük teklifleri reddeden ikinci oyuncular, birinci oyuncuyu cezalandırmak adına kendilerine sunulan kaynaktan da vazgeçmektedirler (Gintis, 2000).

Kuvvetli karşılıklılık eğilimine işaret eden bir başka deneysel paradigma, “kamu malı oyunu” olarak adlandırılmaktadır (Ledyard, 1995). Bu oyun, mahkûm ikileminin ikiden fazla oyuncuyla birden fazla tekrarlanmasıdır. Tüm katılımcılara bir miktar kaynak verilmekte ve katılımcılar kendi belirledikleri bir miktarı ortak hesaba aktarmaktadırlar. Hesaba aktarılan her miktar için deneyiciler de hesaba ekleme yapmaktadırlar. En sonunda toplanan para, katılımcılara eşit olarak paylaştırılmaktadır. Dolayısıyla kamu malı oyunu, avcı-toplayıcı grup içi dinamiklerinin iyi bir simülasyonu olarak görülebilir. Ledyard (1995), bu oyunla ilgili deneylerin sonuçlarını gözden geçirdiği çalışmasında, paylaşımın orta düzeyde başladığını, oyun tekrarlandıkça hesaba aktarılan miktarın arttığını, oyunun sonlarına doğru ise paylaşımında bir düşüş gerçekleştiğini belirtmiştir. Ortaya çıkan tablo, kuvvetli karşılıklılık eğilimiyle tutarlıdır. Katılımcılar diğerlerinin yaptığı paylaşımları, kendileri de paylaşım yaparak ödüllendirmekte, paylaşım yapılmadığında ise aynı şekilde karşılık vererek cezalandırmaktadırlar. Sonlara doğru gözlenen düşüşü, diğerlerine olan bağımlılığın sonlanması sonucu bencilliğin geri dönmesi olarak yorumlamak da mümkündür, ancak deney sonrası katılımcılarla yapılan görüşmeler, bunun, grup içinde paylaşım yapmayanlara bir tepki olarak ortaya çıktığını göstermektedir (Gintis, 2000). Üstelik katılımcılara katkı yapmayanları kendi kaynaklarından harcayarak cezalandırma şansı verildiğinde bu şansı kullandıkları da görülmektedir (Yamagishi, 1988).

Kuramcılar, kuvvetli karşılıklılığın grup seçilimi ile özgeci davranışa avantaj sağlayabileceğini savunmaktadır (Gintis, 2000). Grupta kuvvetli karşılıklılık eğilimine sahip bireylerin oranının yüksek olması, beleşçileri ve diğer bencil motivasyonlara sahip üyeleri işbirliğine zorlayacaktır. Bu eğilime sahip bireyler tarafından cezalandırılma tehdidi, işbirliğinden kaçınma türü davranışları avantajlı olmaktan çıkarmaktadır. Böylece bu gruplar için gruplararası seçim, grupiçi seçilimin önüne geçmektedir. Boehm (1997) tarafından da tanımlanan ve insan türünün evriminde belirleyici role sahip olan, avcı-toplayıcıların yaşadığı eko-sistem, özgeçiliğin baskın olduğu gruplara avantaj sağlamaktadır. Bu koşullarda gruplararası seçilimin baskın konuma gelmesi sonucu, kuvvetli karşılıklılık eğiliminin adaptif olarak edinilmesi mümkündür.

Robbins ve Rochat (2011), insan gelişiminde kuvvetli karşılıklılık eğiliminin ortaya çıkışını Amerika Birleşik Devletleri ve Samoa’da okul öncesi çocuklarla yaptıkları çalışmada incelemişlerdir. Bu amaçla, katılımcı çocuk, cömert bir kukla ve cimri bir kukla olmak üzere üç kişilik bir paylaşma oyunu oynanmıştır. Çocuğa belli bir bedel ödemesi koşuluyla kuklalardan birini cezalandırma hakkı verilmiştir. ABD’li çocukların cezalandırmayı 3 yaşından itibaren kullandıkları görülmüştür, ancak kuvvetli karşılıklılık olarak tanımlanabilecek olan cimri kuklayı tutarlı olarak cezalandırma, 5 yaşından itibaren görülmektedir. Aynı zamanda cömert kuklayla daha fazla paylaşımında bulunma da 5 yaşında başlamaktadır. Dolayısıyla kuvvetli karşılıklılık eğiliminin bu yaşta ortaya çıkmaya başladığı söylenebilir. Samoa’lı çocuklarda ise cimri kuklayı cezalandırma ve cömert kuklayı ödüllendirme eğiliminin anlamlı düzeye ulaşmadığı görülmüştür, ancak örneklemin oldukça küçük olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Buna rağmen, ABD örnekleminde yapılan karşılaştırmalar, eğilimin ABD’de daha güçlü olduğunu ortaya koymaktadır, dolayısıyla kültürel bağlamın etkisi üzerine daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Kuvvetli karşılıklılık modeli, çeşitli eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır. Örneğin, Hagen ve Hammerstein (2006), modelin daha çok laboratuvar deneylerine dayanarak oluşturulduğunu ve deneylerin yapısı gereği bilişsel süreçlerin rolünün ihmal edildiğini savunmuşlardır. Araştırmacılara göre modelin güçlenmesi için karar verme süreci daha detaylı incelenmeli ve katılımcıların deneyi ne şekilde anlamlandırarak bu kararları verdiği anlaşılmalıdır.

Yamagishi ve arkadaşları (2012) ise ultiमतom oyununda reddetme davranışı gösteren bireylerin diğer oyunlardaki davranış örüntülerini incelemişlerdir. Reddetme davranışı ve mahkûm ikilemi gibi diğer oyunlardaki prososyal davranışlar arasında herhangi bir ilişki bulunmadığı gibi, bu oyunlardaki prososyal davranışların “sosyal değer yönelimi” olarak adlandırılan ve özgeci davranma eğilimini ifade eden yapıyla herhangi bir ilişkisi bulunmamıştır. Araştırmacılara göre ultiमतom oyununda reddetme davranışının altında yatan kuvvetli karşılıklılık eğilimi değil, katılımcıların kendilerini karşılarındakinden güçsüz durumda hissetmekten kaçınmalarıdır. Benzer biçimde Karagonlar ve Kuhlman (2013), prososyal eğilimi (Sosyal Değer Yönelimi Ölçeği ile ölçüldüğü biçimiyle) yüksek olanlarda, ultiमतom oyununda adil olmayan teklifleri reddetme davranışının daha az olduğunu göstermişlerdir. Dolayısıyla bu davranışı “özgeci cezalandırma” olarak nitelemek için yeterli görgül kanıt bulunmamaktadır.

Ancak, sosyal değer yönelimi yerine bireysel karşılıklılık eğiliminin ölçüldüğü kimi çalışmalar kuvvetli karşılıklılık modeline kısmi bir destek sağlamaktadır. Perugini, Gallucci, Presaghi ve Ercolani (2003), sosyal birer norm olarak tanımladıkları olumlu davranışı ödüllendirmeyi ifade eden pozitif karşılıklılık ve olumsuz davranışı cezalandırmayı ifade eden negatif karşılıklılık arasında bir ayırım olduğunu belirtmişler ve bu normları kabul etme eğilimlerinin diktatör oyunu bağlamında beklenen davranışsal sonuçlarla ilişkili olduğunu göstermişlerdir. Katılımcılar, oyunu önce karşı tarafın, sonra kendilerinin diktatör olduğu iki farklı biçimde oynamışlardır. Karşı tarafın yüksek paylaşımına aynı şekilde karşılık verme eğilimi pozitif karşılıklılık normunu benimseyenlerde, düşük paylaşımına aynı şekilde karşılık verme eğilimi ise negatif karşılıklılık normunu benimseyenlerde görülmüştür. Üstelik Perugini ve Gallucci (2001) karşılıklılık normunu benimseme ve prososyalite arasında zorunlu bir bağlantı olmadığını belirtmişlerdir. Özgeciler için karşılıklılık diğerlerinin durumunu iyileştirmek için bir araçken, norm olarak benimseyenler için karşılıklılık amaçtır. Bu farklılık bireylerin kaynak dağıtım davranışlarında da gözlenmektedir (Perugini ve Gallucci, 2001). Başka bir deyişle Yamagishi ve arkadaşlarının (2012) bulgularının kuvvetli karşılıklılık modelini reddetmek için yeterli olmadığı söylenebilir. Ancak pozitif ve negatif karşılıklılık normlarının kabul düzeyi arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı pek çok çalışmada gözlenmiştir (Dohem, Falk, Huffman ve Sunde, 2009; Perugini ve ark., 2003) ki bu durum model açısından sorunludur.

Özetle kuvvetli karşılıklılık modeli, özellikle sosyal ikilem deneylerinde gözlenen ve “homo economicus” modeli ile açıklanamayan özgeci ve cezalandırıcı davranışlar için iyi bir açıklama sunmaktadır. Kuram cezalandırıcı davranışın bencilce eğilimleri bastırarak grup içi rekabeti azaltma işlevine, ödüllendirici davranışın ise grup adına olumlu davranışları artırma işlevine vurgu yapmaktadır. Ortaya çıkan grup yapısı, hayatta kalma açısından bencil güdülerin baskın olduğu gruplara karşı avantajlıdır. Kuramcılar kuvvetli karşılıklılık olarak adlandırılan davranış biçiminin grup seçilimi süreciyle kazanılmış olduğunu savunmaktadır.

Kültürel Evrim

Kuramcılar, özgeci davranışın kolayca yaygınlaşabilmesinde insan gruplarının kültürel aktarım becerilerinin önemli bir yeri olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin Campbell (1972), özgecilik gibi davranışların ortaya çıkmasında genetik değil, kültürel etkilerin belirleyici olduğunu savunmaktadır. Bu yaklaşıma göre insanın genetik donanımında bencil davranış ve motivasyonlar baskındır, ancak toplum ve kültürün yönlendirmesi sonucu bu eğilimler sınırlanır. Böylece grup içi rekabet bastırıldığından gruplararası seçim önem kazanacak ve özgeçiliğin norm olduğu gruplar, genotipte herhangi bir değişiklik gözlenmese de avantaj sağlayacaktır. Sonuç olarak bu kültürün gelecek nesillere aktarımı gerçekleşecektir. Benzer biçimde Bell, Richerson ve Elreath (2009), gruplararası kültürel varyasyonun, genetik varyasyondan fazla olmasından dolayı, gruplararası seçilimin genetik düzeyin aksine kültürel düzeyde gerçekleşeceğini iddia etmişlerdir.

Modern kültürel evrim yaklaşımları ise gen-kültür etkileşimini vurgulamaktadır. Bu yaklaşımlara göre insanı diğer primatlardan ayıran ve karmaşık kültürel yapılar geliştirebilmesini sağlayan özelliği sosyal öğrenme ve taklit yeteneğinin gelişmişlik

düzevidir (Henrich, 2004; Tomasello, Kruger ve Horn Ratner, 1993). Henrich (2004), insanlarda kültürel aktarımı gerçekleştiren iki çeşit sosyal öğrenme biçimi olduğunu öne sürmüştür. Bu öğrenme biçimlerinden birincisi olan “konformist aktarım” grupta çoğunluğun davranışlarını taklit etme eğilimidir. Bu eğilim, grup içi fenotipik benzerliği artırarak grup içi seçilime sekte vurduğu gibi, grupları homojenleştirmekte, fakat gruplararası çeşitliliği artırmaktadır. Böylece grup seçilimi düzeyi, evrimsel açıdan baskın hale gelir ve kültürel açıdan adapte olabilen gruplar hayatta kalmayı başarır. İkinci sosyal öğrenme biçimi ise prestij ile ilişkilidir (Henrich ve Gil-White, 2001). Diğer primat gruplarıyla karşılaştırıldığında, insan gruplarında güç uygulanarak diğer üyelerin itaate zorlanmasını ifade eden baskınlık (*dominance*) daha az belirleyici olmaktadır. Grup içi statü diğerleri üzerindeki yaptırım gücünden ziyade, bireyin grup için önemli alanlardaki becerisiyle kazandığı prestij ile elde edilir. Prestije dayalı sosyal öğrenme, insanlarda prestiji yüksek grup üyelerinin davranışlarının taklit edilmesi ile gerçekleşir.

Henrich ve Boyd’a (2001) göre bu iki süreç, işbirliği yapmayanları cezalandırma eğiliminin yerleşmesini sağlayabilir. Kuramcılara göre kaynak harcama pahasına cezalandırma davranışının yaygınlaşması, büyük ihtimalle işbirliğinin yaygınlaşmasından önce gerçekleşmiştir, çünkü bu davranışın bedeli daha azdır. Cezalandırma, konformist aktarımla yaygınlaştığı takdirde, diğerleriyle işbirliği yapmayı reddetme ve bencilce davranma birey için tehlikeli hale gelecektir ve böylece işbirliği bir norm olarak yerleşecektir. Bu norm gruba diğer gruplar karşısında avantaj sağlayacaktır. Henrich ve Boyd (2001) bu tür bir kültüre sahip grupların seçilimi ve baskın hale gelmesi ile seçilimin gen düzeyine de yansiyabileceğini savunmaktadır. İşbirliğinin norm haline geldiği gruplarda prososyal davranışla ilişkili genlere sahip bireyler daha kolay uyum sağlayacaklardır ve uzun vadede avantajlı hale geleceklerdir. Kültüre dayalı grup seçilimi ise prososyal üyelere sahip grupların hayatta kalmasını sağlayacaktır. Bu iki sürecin bir arada devam etmesi sonucunda prososyal davranışla ilişkili genlerin insan genotipine yerleşmeleri de mümkündür.

Genel olarak bakıldığında kültürel evrim yaklaşımları özgeci ve prososyal davranışları, insanı diğer canlılardan ayıran kültürel aktarım özelliğiyle açıklarlar. Kültürel aktarım, adaptif davranışların bir sonraki kuşak tarafından kolayca edinilmesini sağlamaktadır. Bu aktarım biçimi nesiller boyu süren doğal seçilime göre çevreye uyumu çok daha kolay hale getirmektedir. Özgecilik gibi grup seçiminde avantaj sağlayan davranış biçimleri de gerek gruplararası rekabet, gerek başarılı grupların normlarının benimsenmesi sonucu yaygınlık kazanabilmektedir.

Kültürel evrim yaklaşımının bir avantajı, insana özgü olan kültürel aktarım süreçlerini tanımlayarak bu süreçleri özgeçiliğin insana özgü biçimlerini açıklamada kullanmasıdır. Ayrıca bu yaklaşım, genetik ve kültürel faktörler arasında etkileşim içeren bir model ile bütüncül bir yaklaşım sağlamaktadır. Bu tür bir yaklaşım çeşitli özgeci davranışlarda gözlenen kültürel çeşitliliğin (Rahjans, Altvater-Mackensen, Vaish ve Grossmann, 2016; Yablo ve Field, 2007) açıklanmasında da işlevseldir. Ancak bu evrimin gerçekleştiği tarihsel sürecin daha detaylı biçimde açıklanmasına ihtiyaç vardır.

Karşılıklı Bağımlılık

Tomasello (2018) tarafından ortaya atılmış olan insan ahlakının karşılıklı bağımlılık modeli, bir anlamda toplumsal sözleşme ve kültürel seçim yaklaşımlarını bir araya getirmektedir. Tomasello’ya (2018) göre, insanlardaki özgeci ve prososyal davranışlar ve ahlak iki aşamalı bir evrim süreci sonunda oluşmuştur. Bu aşamaların ilkinde insan türü diğerlerine yönelik duygudaşlığı ve hakkaniyeti, ikinci aşamada ise gruba bağlılığı ve kültürel normlara uyumu edinmiştir.

İnsan ahlakının evriminin ilk aşaması, avcı-toplayıcılığın getirdiği evrimsel baskılar sonucu oluşmuştur. Tomasello (2018), insanların avlanma biçimlerinin diğer primatların avlanma örüntülerinden niteliksel olarak farklı olduğunu belirtmektedir. Diğer primatların avlanması, asgari düzeyde işbirliği içerir ve avcılar kendi aralarındaki rekabetin yüksek olduğu bir yapıya sahiptir. Genellikle küçük hayvanlar avlanır ve avcılar pay alabilmek için kendi aralarında çatışma yaşarlar. Bu çatışmalar baskınlık temelinde çözülür, bir başka deyişle daha baskın olan primat, avdan istediği

kadar pay alır. Bunun yanında diğer maymunların dilencilik ve taciz gibi davranışlarla avdan pay almalarına göz yumulur.

Diğer primatların aksine, insanların avlanması taraflar arasında mutlak işbirliğine dayanır. Tomasello'ya (2018) göre ilk insanlar ikililer halinde avlanmışlardır. Bu tip avlanmada taraflar arasında rekabet olmadığı gibi, birinin zarar görmesi halinde av başarısız olacaktır. Dolayısıyla avcı-toplayıcılığın ilk dönemlerinde avcılar arasındaki karşılıklı bağımlılık, empati yeteneğine sahip ve diğerine zarar gelmesini önlemeye hazır bireylerin avantajlı hale gelmesini sağlamıştır. Bu bireyler av partneri olarak seçilmede ve başarılı avlanmada avantajlıdır. Bu seçim sürecinin sonucunda insanlar "ortak maksatlılığa", yani "biz" olarak hareket edebilme yetisine sahip olmuşlardır (Tomasello, 2018: s.67).

Araştırmacılar insanların doğuştan gelen empati kurma ve diğerlerine yardım eğilimleri olduğunu gösteren bir dizi çalışma gerçekleştirmişlerdir. Warneken ve Tomasello (2006), on dört aylık çocukların dahi yetişkinlere, bir nesneye ulaşma ve kapı açma gibi durumlarda yardım etme davranışı sergilediklerini göstermişlerdir. Aynı araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen başka bir çalışmada ise, ebeveynler tarafından izlendiği durumlarda, yardım etmenin artmadığı bulunmuştur (Warneken ve Tomasello, 2013). Araştırmacılara göre bu bulgu çocukların yardım davranışının altında yatan nedenin, yetişkinlerce onaylanma isteği olmadığını, aksine bu davranışa içsel olarak güdülendiklerini göstermektedir.

Tomasello'ya (2018) göre ilk aşamada edinilen ve diğer primatlarda görülmeyen diğer ahlaki eğilim, hakkaniyete uygun, başka bir deyişle her bireyin sağladığı katkı oranında ödüllendirildiği dağılımdır. Beleşçilik sorunu, primat avlanmasının aksine, insan avlanmasında işbirliğinin sağlayacağı evrimsel avantajı baltalayabilir, bu yüzden beleşçiliğin engellenmesi bu modelde de insan davranışını şekillendiren önemli bir adaptif baskı olarak nitelenmektedir. Hakkaniyet ve adil dağıtıma yönelik güdülerin varlığı, bireyin bencil güdülerle hareket etmesini engelleme ve karşı tarafın olası beleşçiliğini cezalandırma işlevi göstermektedir. Primatlarda gözlenmeyen bu eğilim, deneysel ortamda işbirliği yapan üç yaşında çocukların elde ettiklerini paylaşımlarında gözlenmiştir (Hamann, Warneken, Greenberg ve Tomasello, 2011) Bu deneyde çocuklara karşılığında bilye kazanacakları bir görev verilmiştir. Aynı görevi gerçekleştiren iki çocuktan birisine daha fazla bilye verildiğinde, fazla bilyeyi diğeriyle eşit olacak şekilde paylaştığı gözlenmiştir. Bu tür bir davranış şempanzelerde mevcut değildir. Araştırmacılara göre bu bulgu, adil dağıtım tercih etme eğiliminin insanlar için ayırt edici ve doğuştan gelen bir eğilim olabileceğini göstermektedir.

İnsan ahlakının evriminin ikinci aşaması ise kültürel normlara uyumla ilişkilidir (Tomasello, 2018). Modelin bu aşamaya dair iddiaları yukarıda özetlenen grup seçilimi ve kültürel seçim yaklaşımlarıyla tutarlıdır. Buna göre avcı-toplayıcı üretim biçimi ilerlediğinde insanlar 30 kişilik gruplar halinde yaşamaya başlamışlardır. Bu gruplar arasında çeşitli kaynaklar için rekabet başladığında, karşılıklı bağımlılık, yalnızca avlanan bireyler arasında değil, grup içi düzeyde de belirleyici hale gelmiştir. Bunun sonucunda gruba bağlılık, sadakat ve grup içi normlara uyumun yüksek olduğu gruplar, diğerlerine karşı avantajlı hale gelmişlerdir. Böylece grup normlarının ve kültürün içselleştirilmesi, o kültüre ait ahlaki değerlerin de edinilmesini sağlamaktadır.

Özetle, Tomasello (2018) tarafından önerilen model, diğer evrimsel kuramlardan parçalar taşımakta ve evrim sürecinde insanların diğer bireylerle olan karşılıklı bağımlılık ilişkisine vurgu yapmaktadır. Bu ilişki avcı-toplayıcı yaşam tarzının sonucu olarak ortaya çıkmış ve insanların diğer primatlardan farklı ahlaki bir donanıma sahip olması sonucunu doğurmuştur. Empati, diğerlerinin durumunu önemseme ve yardımda bulunma ve hakkaniyet sürecin ilk aşamasında, gruba bağlılık, normlara uyma ve kültürel değerlerin içselleştirilmesi ise ikinci aşamasında edinilmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Milyonlarca yıl süren evrim süreci, dünya üzerinde yaşayan canlıları, kendi faydalarını gözeterek davranışlarla donatmıştır. Bu tür bir donanım, yaşayan tüm organizmalarda

gözlenmekle birlikte, kimi canlılarda özgecilik olarak adlandırılan, gerçekleştirene maliyetli, diğerlerine faydalı davranışlar mevcuttur. Özellikle insanların özgeci davranışları diğer canlılarınkinden, hem nicelik hem nitelik olarak farklıdır. Bu çalışmada insan özgeciliğine yönelik çeşitli evrimsel açıklamalar özetlenmiştir.

Özgeciliği açıklamak için öne sürülen ilk kuramlardan biri akraba seçilimi kuramıdır (Hamilton, 1964). Bu kurama göre bireyler akrabalarına yardımda bulunarak, dolaylı yoldan kendi genlerinin hayatta kalmasına hizmet ederler. Pek çok insan toplumu akrabalığa dayalı olarak örgütlenmektedir (Levi-Strauss, 1971) ve akrabalığın insan ilişkilerinde önemli bir yer tuttuğu açıktır. Dolayısıyla akraba seçiliminin insan evriminde belli bir paya sahip olduğunu söylemek akıldır, ancak bu kuram tek başına insan özgeciliğini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Gerçekten de, modern toplumlar başta olmak üzere, pek çok bağlamda insanların akrabalık dışı ilişkileri ve özgeci davranışları çok fazla önem kazanmıştır. Başka bir deyişle, akraba seçilimi modeli insan özgeciliğinin çok sınırlı bir kısmını açıklayabilmektedir.

Bir başka kuram olan karşılıklı özgecilik kuramı ise, bireylerin özgeci davranışları karşılığında, yardım ettikleri kişilerden yardım gördüklerini savunur (Trivers, 1971). Birey, başka birisine yardımcı olarak kısa vadede zarara girse de, uzun vadede karşılığında alacağı yardım sayesinde kâra geçmektedir. Karşılıklı özgeciliğin işleyebilmesi için prososyal bireylerin yardımlarının karşılığını alacaklarından emin olmaları gerekir. Bununla tutarlı olarak, insanların hilecileri yakalamayı mümkün kılan kimi bilişsel süreçlere sahip oldukları tespit edilmiştir (Cosmides ve Tooby, 1992).

Karşılıklı özgecilik kuramı, görünürde irrasyonel olan özgeci davranışları rasyonel bir temelle açıklamaktadır. Kuram, yardım davranışının altında yatan bu önemli güdüye dikkat çekerek, ultimatoyu oyununda birinci oyuncularda gözlenen paylaşma davranışı gibi insan özgeciliğinin pek çok örneğini açıklayabildiği gibi, alandaki önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Ancak insan özgeciliğinin yalnızca bu güdüden kaynaklandığını savunmak, anonim diktatör oyunları gibi deneysel olarak gözlenen, bunun yanında günlük hayatta karşılaşılan ve kişinin karşılığını alma ihtimali olmadığı bireylere dahi yardım edebildiği durumları göz ardı etmek anlamına gelecektir. Bunun yanında, yukarıda da belirtildiği gibi, yapılan çalışmalar, kuşlar ve primatlar gibi hayvanlarda bile özgecilik davranışının sık sık karşılıksız kaldığını göstermektedir (Zahavi, 1995). Dolayısıyla karşılıklı özgecilik kuramı da insan özgeciliğini tamamen açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Karşılıklı özgecilik kuramının kısıtlılıklarından bazılarının, masraflı sinyalleşme kuramı (Bliege Bird, Smith ve Bird, 2001) için de geçerli olduğu söylenebilir. Bu kuram, yardım karşılığında edinilen maddi kazancın yerine bireye sağladığı sosyal prestiji, dolayısıyla eş seçiminde avantajlı hale gelmeyi koymaktadır. Her iki kuram için de kritik olan nokta, gerçekleştirilen özgeci davranışın diğerleri tarafından görülmesi ve takdir edilmesidir. Başka bir deyişle, anonim gerçekleştirilen, başkalarının bilmediği ve bilme olasılığının olmadığı durumlarda sergilenen özgeci davranışlar, bu kuram çerçevesinde açıklanamamaktadır. Bahsedilen daha biyolojik temelli, birey ve gen seçilimine dayalı kuramların insan özgeciliğini açıklamada yetersiz kalması sonucu, biyologlar tarafından uzun zaman önce reddedilen bir kavram olan grup seçilimi, farklı bir yaklaşımla tekrar gündeme getirilmiştir (Wilson ve Sober, 1994). Bu yaklaşıma göre gruplar arasında rekabetin görüldüğü canlılarda, grup lehine davranan bireylerden oluşan gruplar avantaj elde etmektedir. Dolayısıyla özgeci davranış adaptif hale gelmektedir. Bu yaklaşımın en büyük sorunu, grupçi rekabetin beleşçileri kayırarak özgeci bireyler önünde engel oluşturması ihtimalidir.

Kuvvetli karşılıklılık modeli, grupçi rekabetin ve beleşçiliğin engellenmesini sağlayacak bir mekanizma önermektedir (Gintis, 2000). Bu modele göre kuvvetli karşılıklılık eğilimi, bireylerin, bedel ödemeyi göze alarak, kendilerine yapılan olumlu veya olumsuz muameleye aynı şekilde karşılık verme eğilimidir. Bu eğilimin varlığı, grupta beleşçiliği ceza yoluyla engelleyeceği gibi, prososyal davranışların ödüllendirilmesini sağlayarak grupçi rekabeti azaltacak, dolayısıyla gruplararası rekabet ve grup seçilimini mümkün kılacaktır. Ultimatoyu, dokunulmazlık, kamu malı ve diktatör oyunları deneylerinde elde edilen bulgular, bu eğilimin varlığını destekler

niteliktedir (Gintis, 2000). Ancak Bireysel Karşılıklılık Normu Ölçeği ile gerçekleştirilen çalışmalar, iyiliğe karşılık vermenin “pozitif karşılıklılık”, olumsuz davranışı cezalandırmanın ise “negatif karşılıklılık” olarak ayrıştığını ve bu iki eğilim arasında bir ilişki bulunmadığını göstermiştir (Perugini ve ark., 2003). Gintis (2000) tarafından önerilen evrimsel senaryo, iki eğilimin aynı bireylerde bulunduğu varsayımına dayanmaktadır, dolayısıyla bu yönden revize edilmiş bir açıklamaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Kuvvetli karşılıklılık kuramı gibi, kültürel seçilim yaklaşımları da grup seçilimini temel almaktadır (Campbell, 1972; Henrich, 2004). Bu yaklaşımlara göre, özgeçililik ve prososyal davranışlar, kültürel düzeyde edinilmiştir ve gelecek nesillere normların öğretilmesi yoluyla aktarılmaktadır. Kuramcılar insana özgü konformist uyum, taklit ve sosyal öğrenme gibi becerilerin kültürel aktarımı mümkün kıldığını, işbirliğine yönelik normlara sahip kültürlerin gruplararası rekabette avantaj sağladığını ve günümüzdeki kültürlerin bu normlarla şekillenmiş olduğunu savunmaktadırlar. Kültürel seçilim kuramları, özgeçiliğin oluşmasını sağlayan şartları ve özgeçiliği mümkün kılan insani özellikleri ayrıntılı biçimde açıklayabilmektedirler. Ancak özgeçil davranışın içeriğine, tezahürlerine ve bugün görülen kültürel çeşitliliğin nedenlerine dair ayrıntılar kuramlarda mevcut değildir. Ayrıca özgeçililik eşitlikçi olduğu söylenebilecek olan avcı-toplayıcı bağlamda ortaya çıkmışsa da, daha sonra ortaya çıkan sınıflı tarım ve sanayi toplumlarında nasıl devam ettiği ve ne şekilde değiştiği, açıklanmayı beklemektedir.

Tomasello (2018) tarafından oluşturulan karşılıklı bağımlılık modeli, gerek kültürel seçilimi, gerekse bireylerarası düzeyde gerçekleşen seçilimi açıklamaya dâhil eden bir modeldir. Bu yönüyle modelin diğer kuramlara göre daha kapsayıcı olduğu söylenebilir. Model insanların avlanma sürecindeki diğer primatlardan farklılıklarına, buna bağlı olarak yalnızca insanlarda bulunan empati, hakkaniyet gibi ahlaki duygulara vurgu yapmaktadır. Bireylerarası ve grup içi karşılıklı bağımlılık empati, gruba aidiyet ve normlara uyumun gelişmesine neden olmuştur. Bu açıdan model kuvvetli karşılıklılık ve kültürel seçilim modelleriyle de tamamlayıcıdır. Ancak kimi çalışmalar, insanlardaki düzeyde olmamakla birlikte, diğer primatların da adalet duygusuna sahip olabileceğine yönelik bulgular ortaya koymaktadır (Brosnan, 2013). Bu çalışmaların yanında, Tomasello ve ekibi tarafından gerçekleştirilmiş ve bu eğilimlerin yokluğunu belgeleyen çalışmalar da mevcuttur (Brauer, Call ve Tomasello, 2006; 2009), dolayısıyla gelecekte yapılacak daha detaylı araştırmalar bu tartışmanın alacağı yön açısından belirleyici olacaktır. Buna ek olarak, kuramda oldukça merkezi bir rol verilen avcılığın da neredeyse tüm toplumlarda erkekler tarafından gerçekleştirilen bir faaliyet olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Avcılığa yönelik bu vurgu, karşılıklı bağımlılığın evriminin yalnızca erkekler üzerinden işleyeceği fikrini kaçınılmaz kılmaktadır. Yalnızca bir cinsiyet üzerinden işleyen bir sürecin, bir davranışı bir türün tamamına kazandırması mümkün görünmemektedir. Bu yüzden kuramın insanlar ve diğer primatlar arasındaki farklara dair farklı ve tamamlayıcı gerekçeler de sunmaları gerekmektedir.

Genel olarak bakıldığında, biyoloji, psikoloji ve ekonomi alanlarında özgeçililik problemini çözmeye yönelik pek çok kuram öne sürülmüştür. Ortak noktası işbirliğine vurgu yapmak olan bu kuramlardan kimileri genetik düzeyde, kimileri organizma düzeyinde, kimileri ise canlı grupları ve kültür düzeyinde açıklamalar öne sürmüşlerdir. Daha güncel modeller ise farklı düzeylerdeki seçilim süreçlerinin etkileşimini göz önünde bulundurmaktadır. Modellerin güçlü yönlerinin değerlendirilerek geliştirilmesi ve ampirik araştırmalarla desteklenmesi, insan özgeçiliğinin kökenlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Allport, F. H. (1924). The group fallacy in relation to social science. *American Journal of Sociology*, 29(6), 688-706.
- Barnard, A. (1999). Modern hunter-gatherers and early symbolic culture. R. Dunbar, C. Knight, & C. Power (Ed.), *The evolution of culture: An interdisciplinary view*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Bell, A. V., Richerson, P. J. ve Mcelreath, R. (2009). Culture rather than genes provides greater scope for the evolution of large-scale human prosociality. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 106(42), 17671-17674.
- Bliege-Bird, R., Smith, E., & Bird, D. W. (2001). The hunting handicap: costly signaling in human foraging strategies. *Behavioral Ecology and Sociobiology*, 50(1), 9-19.
- Boehm, C. (1997). Impact of the human egalitarian syndrome on Darwinian selection mechanics. *The American Naturalist*, 150(S1), 100-121.
- Bräuer, J., Call, J., & Tomasello, M. (2006). Are apes really inequity averse?. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 273(1605), 3123-3128.
- Bräuer, J., Call, J., & Tomasello, M. (2009). Are apes inequity averse? New data on the token-exchange paradigm. *American Journal of Primatology: Official Journal of the American Society of Primatologists*, 71(2), 175-181.
- Brosnan, S.F. (2013). Justice and fairness-related behaviors in nonhuman primates. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 110(Supplement 2), 10416-10423.
- Buss, D. (2016). *Evolutionary psychology*. London: Routledge.
- Campbell, D.T. (1972). On the genetics of altruism and the counter-hedonic components in human culture. *Journal of Social Issues*, 28(3), 21-37.
- Connolly, T., & Axelrod, R. (1984). The evolution of cooperation. *Administrative Science Quarterly*, 29(4), 661-663.
- Cosmides, L. & Tooby, J. (1992). *Cognitive adaptations for social exchange*. J. Barkow, L. Cosmides, & J. Tooby (Ed.), *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and The Generation of Culture*. New York: Oxford University Press.
- Dawes, R. (1980). Social dilemmas. *Annual Review of Psychology*, 31(1), 169-193.
- Dawes, R., & Messick, D. (2000). Social dilemmas. *International Journal of Psychology*, 35(2), 111-116.
- Dawkins, R. (1976). *The selfish gene*. Oxford: Oxford University Press.
- Dohmen, T., Falk, A., Huffman, D., Sunde, U. (2009). Homo reciprocans: Survey evidence on behavioural outcomes. *The Economic Journal*, 119(536), 592-612.
- Eldakar, O.T., Wilson, D.S. (2011). Eight criticisms not to make about group selection. *Evolution*, 65(6), 1523-1526.
- Fehr, E., & Fischbacher, U. (2003). The nature of human altruism. *Nature*, 425(6960), 785.
- Fehr, E., Fischbacher, U., Gächter, S. (2002). Strong reciprocity, human cooperation, and the enforcement of social norms. *Human Nature*, 13(1), 1-25.
- Gintis, H. (2000). Strong reciprocity and human sociality. *Journal of Theoretical Biology*, 206(2), 169-179.
- Grafen, A. (1990). Biological signals as handicaps. *Journal of Theoretical Biology*, 144(4), 517-546.
- Güth, W. (1995). On ultimatum bargaining experiments-A personal review. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 27(3), 329-344.
- Güth, W., Tietz, R. (1990). Ultimatum bargaining behavior. *Journal of Economic Psychology*, 11(3), 417-449.

- Hagen, E.H., Hammerstein, P. (2006). Game theory and human evolution: A critique of some recent interpretations of experimental games. *Theoretical Population Biology*, 69(3), 339-348.
- Hamann, K., Warneken, F., Greenberg, J.R., & Tomasello, M. (2011). Collaboration encourages equal sharing in children but not in chimpanzees. *Nature*, 476(7360), 328-331.
- Hamilton, W.D. (1964). The genetical evolution of social behaviour. II. *Journal of Theoretical Biology*, 7(1), 17-52.
- Hardin, G. (1968). The tragedy of the commons. *Science*, 162(3859), 1243-1248.
- Hargreaves-Heap, S., & Varoufakis, Y. (2004). *Game theory: A critical introduction*. London: Routledge.
- Henrich, J. (2004). Cultural group selection, coevolutionary processes and large-scale cooperation. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 53(1), 3-35.
- Henrich, J., Gil-White, F. J. (2001). The evolution of prestige: Freely conferred deference as a mechanism for enhancing the benefits of cultural transmission. *Evolution and Human Behavior*, 22(3), 165-196.
- Henrich, J., Boyd, R. (2001). Why people punish defectors. *Journal of Theoretical Biology*, 208(1), 79-89.
- Huxley, J. (1942). *Evolution: The modern synthesis*. London: George Allen and Unwin.
- Jensen, K., Vaish, A., & Schmidt, M.F. (2014). The emergence of human prosociality: Aligning with others through feelings, concerns, and norms. *Frontiers in Psychology*, 5, Article 822.
- Karagonlar, G., Kuhlman, D.M. (2013). The role of social value orientation in response to an unfair offer in the ultimatum game. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 120(2), 228-239.
- Kelley, H.H., & Thibaut, J.W. (1978). *Interpersonal relations: A theory of interdependence*. New York: John Wiley & Sons.
- Komorita, S., Parks, C., & Hulbert, L. (1992). Reciprocity and the induction of cooperation in social dilemmas. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62(4), 607-617.
- Latané, B., Darley, J.M. (1970). *The unresponsive bystander: Why doesn't he help?* New York: Appleton-Century-Crofts.
- Ledyard, J. (1995). Public goods: a survey of experimental research. Kagel, J. ve Toth, A. (Ed.), *Handbook of Experimental Economics* içinde (s.563-638). Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Lévi-Strauss, C. (1971). *The elementary structures of kinship* (J.H. Bell, J.R. Von Sturmer, & R. Needham, Çev.). London: Beacon Press.
- Perugini, M., & Gallucci, M. (2001). Individual differences and social norms: The distinction between reciprocators and prosocials. *European Journal of Personality*, 15(1), 19-35.
- Perugini, M., Gallucci, M., Presaghi, F., Ercolani, A.P. (2003). The personal norm of reciprocity. *European Journal of Personality*, 17(4), 251-283.
- Rajhans, P., Altvater-Mackensen, N., Vaish, A., & Grossmann, T. (2016). Children's altruistic behavior in context: The role of emotional responsiveness and culture. *Scientific Reports*, 6, 24089.
- Robbins, E. & Rochat, P. (2011). Emerging signs of strong reciprocity in human ontogeny. *Frontiers in Psychology*, 2(353), 1-14.
- Roth, A.E. (1995). Bargaining experiments. J.H. Kagel ve A.E. Roth (Ed.) *Handbook of Experimental Economics* içinde (s.253-348), Princeton, NJ: Princeton University Press.

- Schmitt, D., & Pilcher, J. (2004). Evaluating evidence of psychological adaptation: How do we know one when we see one?. *Psychological Science*, 15(10), 643-649.
- Seyfarth, R.M., & Cheney, D.L. (1984). Grooming, alliances and reciprocal altruism in vervet monkeys. *Nature*, 308(5959), 541-543.
- Silk, J.B., & House, B.R. (2011). Evolutionary foundations of human prosocial sentiments. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 108(2), 10910-10917.
- Sober, E. & Wilson, D.S. (2007). *Unto others: The evolution and psychology of unselfish behavior*. Cambridge: International Society for Science and Religion.
- Strassmann, J.E. (1989). Altruism and relatedness at colony foundation in social insects. *Trends in Ecology & Evolution*, 4(12), 371-374.
- Tooby, J., & Cosmides, L. (1992). *The psychological foundations of culture*. J. Barkow, L. Cosmides, & J. Tooby (Ed.), *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture* (s.19-136). New York: Oxford University Press.
- Tomasello, M. (2018). *İnsan ahlakının doğal tarihi*. (Çev. A. Onacak). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Tomasello, M., Kruger, A.C., & Ratner, H.H. (1993). Cultural learning. *Behavioral and Brain Sciences*, 16(3), 495-511.
- Trivers, R.L. (1971). The evolution of reciprocal altruism. *The Quarterly review of biology*, 46(1), 35-57.
- Van De Walle, G. (2008). Durkheim and socialization. *Durkheimian Studies*, 14(1), 35-58.
- Van Vugt, M., & De Cremer, D. (1999). Leadership in social dilemmas: The effects of group identification on collective actions to provide public goods. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(4), 587-599.
- Warneken, F., & Tomasello, M. (2006). Altruistic helping in human infants and young chimpanzees. *Science*, 311(5765), 1301-1303.
- Warneken, F., & Tomasello, M. (2013). Parental presence and encouragement do not influence helping in young children. *Infancy*, 18(3), 345-368.
- Wilson, D.S. (1989). Levels of selection: An alternative to individualism in biology and the human sciences. *Social Networks*, 11(3), 257-272.
- Wilson, D.S. (1997). Human groups as units of selection. *Science*, 276(5320), 1816-1817.
- Wilson, E.O. (2012). *The social conquest of earth*. New York: Liveright.
- Wilson, D.S., & Sober, E. (1994). Reintroducing group selection to the human behavioral sciences. *Behavioral and Brain Sciences*, 17(4), 585-608.
- Yablo, P.D., Field, N.P. (2007). The role of culture in altruism: Thailand and the United States. *Psychologia*, 50(3), 236-251.
- Yamagishi, T. (1988). The provision of a sanctioning system in the United States and Japan. *Social Psychology Quarterly*, 51(3), 265-271.
- Yamagishi, T., Horita, Y., Mifune, N., Hashimoto, H., Li, Y., Shinada, M., . . . Simunovic, D. (2012). Rejection of unfair offers in the ultimatum game is no evidence of strong reciprocity. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 109(50), 20364-20368.
- Zahavi, A. (1995). Altruism as a handicap: the limitations of kin selection and reciprocity. *Journal of Avian Biology*, 26(1), 1-3.